

Doskach S.S. Analysis of the psychological ground for formation of adult internal positions of juveniles

A theoretical analysis of the essential positions of an adult internal position as a new personal formation of juveniles is suggested. The mechanism of formation of this phenomenon of juveniles is described. The influence of internal and external factors on the adulthood display in adolescents is revealed.

Key words: *adult, a sense of adulthood, position, internal position.*

Стаття надійшла 20 квітня 2011 року

УДК 159.923.2

Н.І. Жигайло

**ПСИХОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ
ДУХОВНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ
В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ**

Запропоновано авторську модель духовного становлення особистості в юнацькому віці. Доведено, що ціннісні орієнтації є одним із центральних особистісних утворень, що детермінують процес становлення духовності.

Ключові слова: *духовність, духовне становлення, моделювання, ціннісні орієнтації, надособистісні вартості, надособистісність.*

Постановка проблеми. Проблема становлення духовності особистості є актуальною як у науці, так і в суспільній практиці. На перехідних етапах історичного розвитку нації значущість духовності набуває особливої ваги. Ситуація, що склалася в сучасній Україні, є складною і суперечливою. Науковці констатують недостатній рівень поширення духовних цінностей серед української молоді, домінування в неї суто прагматичних інтересів.

Стан дослідження. У дослідженні реалізовано один із підходів до розкриття психологічних аспектів проблеми духовності. Спадщина мислителів Г.С. Сковороди, Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, В.О. Сухомлинського, Г.П. Вашенка, праці психологів Г.С. Костюка, О.М. Леонтєва, С.Л. Рубінштейна, С.Д. Максименка, М.Й. Боришевського, І.Д. Беха, М.Й. Варія, І.А. Зязюна, О.В. Киричука, Н.В. Чепелевої, М.І. Пірен, Е.О. Помиткіна, В.В. Рибалки, О.П. Саннікової, О.В. Сухомлинської, В.А. Семиченко, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, Т.С. Яценко становлять основу сучасних психологічних досліджень духовності особистості. Дослідженню духовності сприяло осмисленням складних психологічних реалій людського вчинку (В.А. Роменець, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко), розвиток саморегулювання людини на особистісному рівні та самоактивності особистості (М.Й. Боришевський).

Педагогічний і народознавчий аспекти духовності досліджували П.Р. Ігнатенко, В.Л. Плужний, Н.І. Косарева, Л.В. Крицька, психолого-педагогічний – С.Д. Максименко, М.Й. Боришевський, В.П. Москалець, М.В. Савчин, В.Л. Зликов, О.В. Сухомлинська, І.В. Тисячник, К.І. Чорна та інші. Проте розуміння суті становлення духовності молоді у юнацькому віці залишається важливою дослідницькою проблемою. Відсутні дослідження, присвячені аналізу процесу становлення духовності у контексті самовдосконалення людини. Цей дефіцит безпосередньо позначається на розвитку не тільки фундаментальних, але й прикладних досліджень у галузі вікової та педагогічної психології.

Мета статті полягає у розкритті психологічних особливостей моделювання процесу духовного становлення особистості студента.

Намагаючись реалізувати вказану мету, ми зважали на те, що духовність, як інтегративна якість особистості, слугує однією з найбільш фундаментальних характеристик особистості як відкритої системи.

Виклад основних положень. Наявні психологічні трактування духовного становлення не відповідають сучасному рівню потреб методологічного осмислення. Виділення вихідної суперечності, що зумовлює різноманітність тенденцій духовного становлення, необхідно будувати на розгляді первинних концептуалізацій духовного становлення у філософському, психологічному та педагогічному аспектах, а також передбаченні розв'язання проблем керування становленням духовності.

Духовне становлення – це вища мета кожної особистості, адже на ґрунті духовності зростає і міцніє особистість як цілісна система.

Під *духовним становленням особистості* ми розуміли надбання духовних цінностей, релігійної свідомості та самосвідомості особистості; розвиток провідних характеристик людини, її духовних пріоритетів; обґрунтування системи цінностей, що можуть стати основою її життя, виступати на передній план усього процесу її соціалізації.

Акумулятором духовності слугують релігія, наука, мораль, мистецтво, педагогіка. Суспільство має забезпечити широкий спектр вибору свободи, волі людини через культурно-освітні, наукові та інші заклади.

Ми виходимо із положень підходу С.Д. Максименка, що складовими становлення особистості є: по-перше, становлення реальної особистості, конкретної людини. Вона пов'язана зі своєю власною історією, і становлення її – це власне той нескінченний процес самовдосконалення.

По-друге, становлення відбувається з ідеєю особистості, яка «поза її історією залишається незмінною». Ідея особистості виникає доволі повільно, разом зі становленням культури. Ідея особистості в античності, наприклад, кардинально відрізняється від ідеї особистості в наш час. Отже, розвиток особистості має історичний аспект.

По-третє, в особистості є те, що воістину керує всім становленням, а не лише його ідейним осмисленням. Це є першоо-

браз, дійсне втілення ідеї. Особистість у своєму розвитку керується прагненням до такого образу і, фактично, сама керує власним становленням.

Ми виокремлюємо із цієї концепції, що розвиток духовності залежить від соціально-психологічних очікувань, образу Я, рівня домагань, самооцінки – структурних компонентів самосвідомості. Вчені, чий дослідження торкаються складного процесу духовного становлення (С.Д. Максименко, М.Й. Боришевський, В.П. Москалець, М.В. Савчин, В.В. Антоненко, В.О. Васютинський, Е.О. Помиткін, Т.М. Яблонська та ін.), вважають, що умовою успішного розвитку духовності особистості слугує рання генеза, духовна позиція власне вихователів і визначеність їхніх ідеалів, розвиток духовних цінностей, релігійної свідомості та самосвідомості особистості.

На думку О.В. Сухомлинської, духовність – це складний психічний феномен самоусвідомлення особистості, внутрішнє сприймання, привласнення нею сфери культури, олюднення, вростання в неї і розуміння як власного надбання. Такий підхід передбачає розгляд духовної сфери як складової феномену культури.

На думку П.Р. Ігнатенка, В.Л. Поплужного, Н.І. Косарева, Л.В. Крицької, духовність є складним гармонійним поєднанням певних психічних та особистісних якостей людини. Як і будь-яке психічне явище, духовність виявляється у процесі взаємодії людини з довкіллям (природою, іншими людьми тощо), тобто має певні форми вияву, які можна досліджувати.

Завдяки розвитку духовності особистість стає здатною до таких проявів, як:

1. Подолання стереотипів і продукування оригінальних ідей, передумови семантичних зв'язків і трансформації знань та досвіду.

2. Руїнування ізоморфізму свідомості буття.

3. Автономна від впливу групи поведінка: посилюється здатність до незалежності і, відповідно, знижується сугестивність, навіюваність психіки.

4. Вироблення широких узагальнених поглядів на світ, які долають вузькоемпіричний рівень оцінок: мислення стає дещо системнішим, здатним до перспективного бачення та передбачення, планування та цілепокладання.

5. Надситуативна поведінка, яка орієнтована на найвищі цінності, долає вузькопрагматичні інтереси.

Духовне становлення особистості, на думку таких учених як С.Д. Максименко, М.Й. Боришевський, В.П. Москалець, Е.О. Помиткін, М.В. Савчин та ін., є процесом ієрархізації смислів. Ієрархія смислів як внутрішній світ людини є відкритою системою, здатною до самоорганізації. Особистість є ієрархією смислів, котра постає в ході імпліцитного привласнення вартостей, їхньої трансформації у смисли в процесі взаємодії внутрішнього світу людини зі світом зовнішнім та подальшої ієрархізації смислів згідно з їхньою значущістю для особистості. Ієрархія смислів у традиційному онтогенезі, який міститься в буттєвому і рефлексивному потоках психіки, бере за модель розвитку особистості соціальний контроль; в нетрадиційному онтогенезі, який міститься в духовному потоці психіки як мікрокосмосі, вона бере за взірець макрокосмос у вигляді межових позачасових вартостей, котрі вже не підводяться під більш загальні, родові.

Перебудова ієрархії смислів у всіх трьох потоках і на кожному із шаблів духовного розвитку провокується переломними переживаннями, ініціюється найзагальнішим і найвищим в ієрархії смислів сенсом виконання себе як особистості у світі, здійснюється психічним механізмом саморозвитку, фіксується новим смисловим полем взаємодії людини зі світом, яка є новою смисловою можливістю, новим покликанням.

На нашу думку, духовне становлення передбачає саморозвиток особи, що є багатомірним процесом, який виявляє себе на всіх етапах онтогенезу. Саморозвиток у своїй життєвій реалізації є нарощуванням міри безпосередності контакту особи з дедалі надособистіснішими вартостями, приблизно в такій послідовності нарощення надособистісності: життя, самість, Я-ідентичність, соціальна ідентичність у буттєвому потоці психіки; сума звичок і навичок, адаптація, корисність; картина світу, істинність і консонанс знань; статус, влада, володіння; Я-концепція, вибір, воля в рефлексивному потоці психіки; свобода, відповідальність; істина, краса і творчість; людина, добро, любов; віра, мудрість, Бог у духовному потоці психіки.

Саморозвиток особистості є її свідомим пошуком і творенням самої себе через породження просоціальних і нададаптивних життєвих актів, які реалізують надособистісні смисли.

У науковій літературі відсутні показники і критерії духовного становлення особистості, а також ефективні моделі та продуктивні програми духовного становлення студентської молоді. Розробка вищенаведених положень є необхідною не тільки як теоретичний внесок у педагогічну та вікову психологію, а й як практична допомога викладачам вищих навчальних закладів з метою підвищення якості навчально-виховного процесу.

У період юності соціальна ситуація розвитку постає як поріг дорослого життя та відповідно робить актуальним саморозвиток і свідоме самовдосконалення. Існує кілька психологічних критеріїв соціальної зрілості: особливості цілепокладання, здатність розводити ідеальні та реальні цілі (Б.С. Братусь), здійснювати особистісний вибір (О.Г. Асмолов), духовність (Т.О. Флоренська, А.В. Фурман), оптимальна самоорганізація діяльності (О.Г. Шмельов); здатність брати на себе відповідальність за власний розвиток (О.Г. Асмолов, В.Ф. Моргун), за

самоздійснення і реалізацію його у вчинку (М.М. Бахтін, В.А. Роменець, О.В. Киричук, В.О. Татенко). Щодо цього має існувати певний інтегративний показник, що містить всі ознаки зрілості. Як зазначав Б.Г. Ананьєв, прихід зрілості індивіда характеризується фізичною зрілістю, а особистості – духовною зрілістю. Отже, духовне становлення можна розглядати як синтетичний критерій особистісної зрілості (Б.Г. Ананьєв, В.О. Сухомлинський).

Вікові особливості духовного становлення в юнацькому віці характеризуються передусім тим, що юнацький вік – це своєрідний етап психічного розвитку, час, коли фізичний розвиток закінчується та інтенсивно формується особистість. Головним у юнацькому віці є самовизначення: професійне та особистісне. Особистісне самовизначення передбачає усвідомлення себе як дорослої людини, визначення орієнтирів, якими слід керуватися в житті: цінностей, переконань, установок, ідеалів, пріоритетних прагнень, цілей та реальних можливостей для їхнього досягнення.

Ціннісні орієнтації є компонентом не тільки свідомості, але й поведінки, життєвим здобутком індивіда, одним із центральних особистісних утворень, що детермінують процес становлення духовності, визначають мотивацію поведінки особистості, перебіг її діяльності (Б.Г. Ананьєв; І.С. Кон, Д.О. Леонтьєв, К.В. Шорохова). Цінності інтегрують розвиток когнітивно-інтелектуальної та емоційно-вольової сфер особистості, її поведінки в процесі духовного становлення (С.Д. Максименко, М.Й. Боришевський, В.П. Москалець, М.В. Савчин, О.В. Киричук, Т.М. Титаренко).

На думку цих учених, ціннісні орієнтації – це соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, гносеологічні, онтологічні та ідеологічні засади оціночних суджень суб'єкта про навколишню дійсність, які утворюють змістову сторону спрямованості особистості. Це явище динамічне, оскі-

льки кожне нове покоління засвоює цінності попереднього крізь призму власного сприйняття, додаючи власні цінності. Звичайно, процес зміни ціннісних орієнтацій безпосередньо пов'язаний зі змінами в економічному, культурному, політичному та інших сферах життя суспільства певної країни.

Спираючись на попередні дослідження, нами запропонована система базових цінностей – прагнення до істини, творчості, краси, орієнтація на добро, співчуття, честь і гідність. Вони складають ядро загальнолюдських цінностей. Їх ми поділили на три категорії:

1. Ті цінності, які для однієї людини є цінними, інша особа може недооцінювати, або зовсім не вважати за цінність. Таким чином, однією із найхарактерніших властивостей цінностей є її суб'єктивність.

2. Пріоритетне значення мають індивідуальні цінності людини над суспільними. Ієрархія індивідуальних цінностей є своєрідною ланкою, яка зв'язує окрему людину і суспільство. Тобто, є духовний світ людини і культура певного суспільства, які взаємопов'язані і взаємодіють за допомогою цінностей окремої людини.

3. Ще одна особливість полягає у тому, що ціннісні орієнтації не можуть бути заданими чи привнесеними кимось ззовні. Вони – результат діяльності конкретної людини. Ціннісні орієнтації – це певна сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, які задають спрямованість людському життю.

Зниження значення духовних цінностей породжує у суспільстві серйозне занепокоєння, оскільки знижується рівень духовності, а відсутність ефективних програм формування духовності спонукає до їх створення і впровадження в практику. З цією метою нами виконано констатувальний етап дослідження, першим кроком якого є дослідження оцінки ціннісних орієнтацій для групи студентів. Контингент склали молоді люди, що навча-

лися у вищих навчальних закладах Львівщини: 305 осіб досліджено впродовж усіх років навчання у ВНЗ. До складу експериментальних груп (ЕГ) увійшло 105 осіб, до складу контрольних груп (КГ) увійшло 200 осіб.

Досліджуваним було запропоновано визначити свої ціннісні пріоритети за методикою «Ціннісні орієнтації М. Рокіча». Перед початком тестування давалася інструкція. Інтерпретацію даних за шкалою термінальних цінностей нами здійснено за допомогою відсоткового зрізу термінальних цінностей студентів.

Таблиця 1

Показники термінальних цінностей студентів (%)

№ з/п	Термінальна цінність	Низькі показники	Середні показники	Високі показники
1	Власний престиж	13	62	25
2	Високе матеріальне становище	10	35	55
3	Креативність	46	35	19
4	Активні соціальні контакти	50	30	20
5	Розвиток себе	52	34	14
6	Досягнення	16	70	14
7	Духовне задоволення	51	37	12
8	Збереження індивідуальності	16	32	52

На основі результатів відсоткового зрізу термінальних цінностей студентів побудовано графік зрізу термінальних цінностей студентів.

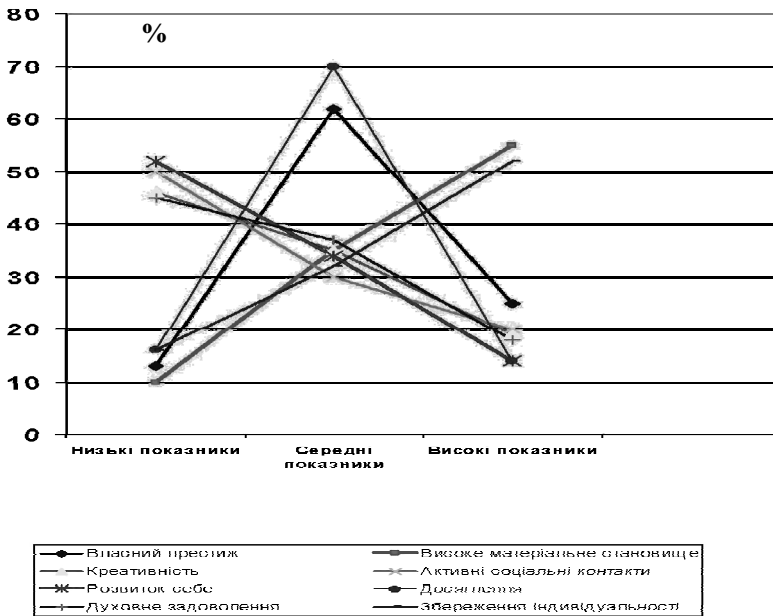

Рис. 1. Графік зрізу термінальних цінностей студентів

Результати, одержані за методикою «Ціннісних орієнтацій М. Рокича», аналізувалися так: були виділені 3 цінності, які респондент вибирав насамперед, як найвагоміші й найбільш значущі. Крім того, визначалася цінність, яку респондент виключав.

Аналіз термінальних цінностей у студентів експериментальної та контрольної групи до формуального експерименту показав перевагу у молодого покоління цінностей «Високе матеріальне становище» – 55%, «Збереження індивідуальності» – 52%, «Власний престиж» – 25%, «Активні соціальні контакти» – 20%. Найменше значення мала така цінність як «Духовне задоволення» – 12% тощо.

У структурі ціннісних орієнтацій групи досліджуваних простежується значущість цінностей матеріального забезпечення і цінностей приватного життя. Це може бути пов'язане найперше з матеріальною залежністю від старшого покоління та бажанням зміцнитися як самостійна і незалежна особистість за підтримки друзів. Проблеми матеріального забезпечення, фізичного виживання витісняють духовні потреби і запити молоді. Духовні цінності на другому місці.

Також для групи досліджуваних пропонувалось визначити (проранжувати) пріоритетні цінності за концепцією М. Лукашевича, який вважає, що людство поділяється на чотири головні групи. У першій групі пріоритетними є духовні цінності, у другій – матеріальні цінності, у третій – орієнтація на власне «Я», у четвертій – намагання поєднати цінності без визначення пріоритетних, що і становить «Хаос цінностей». Одержані результати, порівняльний аналіз яких відображено на рис. 3 і рис. 4, підтвердили доцільність наступного кроку нашого дослідження – проведення формульовального експерименту. На першому етапі формульовального експерименту нами запропоновано:

1) авторську модель духовного становлення особистості в юнацькому віці (рис. 2). У запропонованій авторській моделі духовного становлення особистості нами виокремлено когнітивний, потребнісно-мотиваційний та поведінковий компоненти. Показники до кожного з компонентів обрані такі, що мають загальний характер і які можна віднести як до кожної конкретної особистості студентської молоді в контексті її духовного становлення, так і до будь-якої особистості в юнацькому віці взагалі;

2) тренінг формування ціннісних орієнтацій, зміст якого становили вправи, спрямовані на відрефлексування реально діючих мотивів-цінностей, постановку оперативних і віддалених цілей, актуалізацію духовних інтенцій і породження життєвих перспектив.

Після формульовального експерименту досліджуваним експериментальної групи було запропоновано повторно дослідити ціннісні орієнтації за допомогою методик М. Рокича та М. Лукашевича. Кінцеві результати відрізнялись від початкових.

Рис. 2. Авторська модель духовного становлення особистості в юнацькому віці

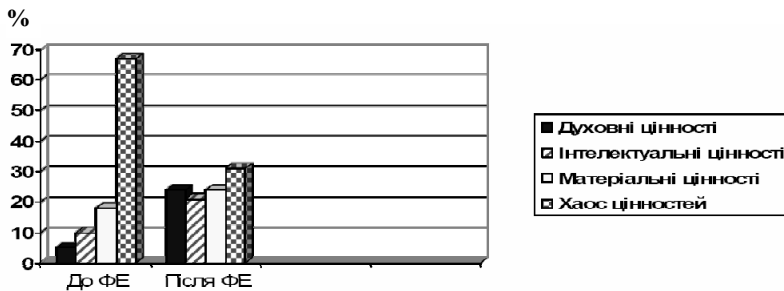

Рис. 3. Ціннісні орієнтації досліджуваних до і після формувального експерименту

Аналізуючи отримані результати, можна зробити висновок, що тренінг формування ціннісних орієнтацій позитивно вплинув на групу досліджуваних. Так, показник «Духовні цінності» зріс на 20%, а також показник «Хаос цінностей» знизився на 35%. Зміст та структура ціннісних орієнтацій вибірок студентів експериментальної та контрольної групи, отримані за допомогою різних методик (М. Рокича та М. Лукашевича), в цілому виявилися подібними. Отримані результати дозволяють стверджувати, що студентська молодь має систему ціннісних орієнтацій та ідеалів, яка характеризується незавершеністю та схильністю до трансформацій за нових життєвих обставин, що супроводжується процесом подальшого ціннісно-мотиваційного самовизначення, подальшим вибором моральних, політичних, соціальних та духовних цінностей-орієнтирів.

Висновки. У результаті дослідження визначені динамізм змісту та структури ціннісних орієнтацій студентів як еталона майбутньої діяльності та визначального чинника розвитку особистості, що потребує особливої уваги до їх формування в навчально-виховному процесі вищої школи. Зважаючи на те, що формування особистості зумовлюється не тільки генетично, але й соціальними умовами розвитку, необхідно зазначити, що результативність соціального розвитку особистості, і особливо етапу її становлення (юність), значною мірою визначається рівнем компетентності та професіоналізму педагогічних колективів навчально-виховних закладів. Таким чином, отримані результати надають дослідженню методичного характеру, оскільки дозволяють викладачам та кураторам студентських груп більш цілеспрямовано створювати організаційно-педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій молоді.

Процес духовного становлення не завершується в юності, а продовжується впродовж усього життя, що потребує розробки проекту сприяння духовного розвитку особистості у різних вікових періодах. Основні перспективи подальшого дослідження з психології духовного становлення передбачають зосередження

на врахуванні суперечливих аспектів взаємодії особистості, яка розвивається, і соціального середовища; на розробці та теоретичному обґрунтуванні програм духовного становлення як у студентської молоді, так і викладачів вищих навчальних закладів з різним досвідом роботи, (а також молоді загалом) та їхньої апробації в експерименті.

1. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М.Й. Боришевський. – К.: Наукова думка, 2000. – 64 с.

2. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посібник / М.Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.

3. Васянович Г.П. Педагогічна етика: навч.-метод. посібник / Г.П. Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 344 с.

4. Максименко С.Д. Основи генетичної психології / С.Д. Максименко. – К.: НПУ Перспектива, 1998. – 320 с.

5. Москалець В.П. Психологія релігії: посібник / В.П. Москалець. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.

6. Острозька біблія: вступи, гравюри, дослідження. – Львів: Благодійний Фонд «Книга», 2005. – 124 с.

7. Психологія. 3 викладом основ психології релігії / за ред. О. Макселона; пер. з пол. Т. Чорновіл. – Львів: Свічадо, 1998. – 320 с.

8. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посібник / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.

9. Фромм Э. Психоанализ и религия / Э. Фромм // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1989. – С. 143–221.

Жигайло Н.И. Психологическое моделирование процесса духовного становления личности в юношеском возрасте

Представлена авторская модель духовного становления личности в юношеском возрасте. Доказано, что ценностные ориентации является одним из центральных личностных образований, детерминирующих процесс становления духовности.

Ключевые слова: *духовность, духовное становление, моделирование, ценностные ориентации, надличностные ценности, надличностность.*

Zhyhailo H.I. Psychological modeling of personal spiritual formation at adolescent age

The author's model of personal spiritual formation at adolescent age is suggested. It is proved that valuable orientations is one of the main personal new formations that determine the process of spiritual formation.

Key words: *spirituality, spiritual formation, modeling, valuable orientations, subpersonal values, subpersonality.*

Стаття надійшла 4 травня 2011 року

УДК 316.723: 316.624.3

С.С. Макаренко

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ
ДО КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ**

Розкрито психологічні чинники виникнення і функціонування кримінальної субкультури в молодіжному середовищі. Розглядаються питання особливостей прояву ознак кримінальної субкультури та їх вплив на формування особистості підлітка.

Ключові слова: *субкультура, кримінальна субкультура, група підлітків, чинники кримінальної субкультури.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми впливу кримінальної субкультури на формування особистості молоді у сучасних умовах пояснюється не лише відсутністю прийнятої теоретичної концепції на державному рівні, але і необхідністю боротьби з її негативними проявами, що принижують людську гідність та розбещують школярів, особливо неповнолітніх. Кримінальна субкультура є основним механізмом криміналізації молодіжного середовища. Вона виступає чинником об'єднання злочинних груп, утруднює, спотворює або блокує процес позитивної соціалізації особистості, а також стимулює кримінальну поведінку неповнолітніх, що визначає її соціа-